

Branko Đaković

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

bdakovic@ffzg.hr

UDK 39:62](497.5)

62-663.8(497.5)

Pregledni rad

Primljeno: 21.12.2007

Prihvaćeno: 07.01.2008.

Carbo Vegetabilis

Ugljenari – kope – vuglenice

»Karbuna, karbuna «,
je jedan brižan Ćić po Opatije kričal,
i karbun prodaval,
kega mu j tovarić va voziće pejal.
A Ćić je neboh već storil račun
još kad je va šume palil karbun ...

(Drago Gervais: ĆIĆ)

“Paljenje” drvenog ugljena, kao osnovne ili dopunske djelatnosti, danas je gotovo iščezlo. Međutim, arhivski podaci, putopisi i bilješke svjedoče o vrlo raširenoj višestoljetnoj tradiciji na ovim prostorima, a referentna građa potvrđuje ju u gotovo nepromijenjenom načinu proizvodnje, ne samo u bližem okruženju, nego i na širem europskom prostoru. Recentna terenska istraživanja potvrđuju kontinuitet te tradicije što je održava nekolicina ugljenarskih obitelji koje svake godine mukotrpno grade ugljenice, karbunice, kope, vuglenice, naročito u Istri, Gorskom kotaru i Hrvatskom Zagorju. Po uzoru na neke primjere iz zapadne Europe, prisutna je tendencija “konzerviranja” i “revitalizacije” ugljenarstva u parkovima prirode, a možda i u eko(etno)-muzejima na otvorenom.

Ključne riječi: proizvodnja drvenog ugljena, ugljenarenje, Hrvatska

Drveni ugljen, ugalj, karbun, ćumur koristio se tijekom gotovo čitave povijesti čovječanstva, a prvi tragovi po-
tječu još od prije 30.000 godina kada su njime risani prvi spiljski crteži. Njegova pro-
izvodnja datira još iz brončanog doba i bila je ključna za razvitak metalurgije sve
do prijelaza na fosilni ugljen početkom 18. stoljeća. Međutim, drveni ugljen (*carbo*

vegetabilis), i kao sirovina i kao gorivo, još se i danas koristi širom svijeta u različite svrhe: u metalurgiji pri proizvodnji fero-legura; u kemijskoj industriji kao tehnološki važan materijal za dobijanje *aktivnog ugljena*; u medicini (još ga je Hipokrat preporučivao kao antitoksik!); u vojnoj industriji (barut), u domaćinstvima i ugostiteljstvu najčešće kao gorivo za roštilje.¹

Višestoljetna tradicija proizvodnje, «paljenja» drvenog («slatkog») ugljena u brdsko-planinskim i šumom bogatim predjelima, na ovim prostorima, zauzimala je važno mjesto u gospodarstvu, ne samo pojedinih obitelji, nego i regionalnih zajednica sve do sredine 20. stoljeća.

Nove sirovine, energenti, tehnologije, promjene u načinu života, drugačije potrebe i novi sustavi vrijednosti, u znatnoj su mjeri utjecali na nestajanje pojedinih, ili većine, tradicijskih obrta i zanimanja iako su neki od njih stoljećima bili temelj obiteljske egzistencije, ili pak dopunska djelatnost privremenog ili sezonskog karaktera kao što je to slučaj i s proizvodnjom, distribucijom i primjenom drvenog ugljena.

Usprkos promjenama i vremenima koja im objektivno nisu «sklona», neke se tradicije održavaju transformirane ili prilagođene različitim folklornim sadržajima, društvenim prilikama i kulturnim miljeima kao njihova druga ili preoblikovana «egzistencija».

No, budući da je proizvodnja drvenog ugljena ponajprije bila zanimanje kojim se na tehnološki poprilično neefikasan i nerentabilan način bavila ruralna populacija, iz navedenih razloga, takva je djelatnost bila neminovno osuđena na nestajanje iako postoje intencije da se neki lokaliteti obilježe i uvrste u «poučne staze» u kontekstu kulturnog turizma.

Ipak, i na početku 21. stoljeća ta se tradicija može evidentirati u tragovima ili iznimno kao još «živuća», i to od Čičarije, Gorskog kotara i Like, preko Korduna, Banije, Hrvatskog zagorja do nekih predjela Slavonije.²

Makar kratki i sporadični, nesumnjive su dokumentarne vrijednosti zapisi, osvrti i prikazi o životu *ugljenara*, a mogu se datirati kontinuirano unazad više od sto godina, bilo da se temelje na neposrednom opažanju i utiscima, zabilježenim sjećanjima samih

¹ Ilustracije radi, o širokoj upotrebi drvenog ugljena u manufakturama, industriji i prometu kao pogonskog sredstva dobivenog na bazi suhe destilacije i pretvaranog u «upojni plin» potvrđuju podaci iz Francuske za 1818. godinu, kada je neki vlasnik kovačnica htio da plin proizveden iz drvenog ugljena upotrijebi za loženje svojih peći. Međutim, tek se 1840. godine zbilja prva industrijska primjena plina od drvenog ugljena u Engleskoj, te u jednoj tvornici porculana u Francuskoj. Prema njemačkim izvorima, prvi pokušaji u tom pravcu izvedeni su 1842. u talionici željeza St. Stephan u Štajerskoj.

Potražnja za drvenim ugljenom i danas je razmjerno velika i stalno raste. Ukupna svjetska potrošnja procjenjuje se na 40,5 milijuna tona godišnje, od čega samo 19,8 milijuna tona u Africi. Suvremena proizvodnja realizira se u posebno konstruiranim pećima i retortama u kojima se obavlja termička obrada drveta. Sadržaj čistog ugljika iznosi 84-90 posto, ovisno o vrsti drveta (bukva, breza, grab, hrast, smreka, jela i sl.) i tehnologije.

ugljenara (ugljara, karbunara, paljera, vugleničara) ili pak na recentnim podacima s terena gdje se još uvijek «pali» ugljen u *ugljenici, kopi, mulcu, k(a)rbunici, vuglenici*.²

Još 1898. godine, prirodoslovac, geograf i putopisac Dragutin Hirc piše: «Tko putuje šumama Gorskoga kotara, susreta tu *i ugljare* i vidi njihove ugljenice, na kojim pale drveni ugljen. Gledao sam često, kako sa strma briega odvažaju potrebna drva saonicama. Ugljar sjedne s prieda, upravlja rudom i spušta se nizbrdice. Kada je drva stovario oprti saonice na ledja i nosi ih opet uzbrdice ... U Bakru, Kraljevici, Novom i Senju veliki su magazini u koje se svaža ugljen iz Gorskog kotara. Prema zadnjem izvještaju trgovačko-obrtničke komore u Senju od god. 1891. dovezeno je u ova mjesta 8,254.160 kg. ugljena, a u sam Bakar 3,773.560 kg, a dočim su god. 1892. dovezli 7,968.110 kg.» Dalje citira Vaclava Aderlea (prema *Oesterreichische Forest-Zeitung*, 1890, br. 366):

«Jedva što je topli, primorski vjetar raztopio snieg što je punih šest mjeseci pokrивao obronke Gorskog kotara, jedva da su se prvi ružičasti cvietovi kukurieka i bliedo-žuti viencići jaglaca iznad bukova šušnja i tek što je zima izumrla u proljeću: vrvi na primorskim planinskim putevima, odjekuje od mora jednolična pjesma muža, žene i djece: Ugljari iz Primorja dolaze u šume Gorskog kotara.

U goru ponesu kotao za palentu, palentar, škrinju sa ruhom, košare, barilce ili lodricu za vodu, pa se nude gospodaru, kojeg već od prije poznaju. Glede plaće i cene za kuruzno brašno, koje je skupo, a kadkad i lošo primaju od gospodara, sporazume se naskoro. Obskrbe se živežom za jedan tjedan, a onda hajde u goru, koja kao uspavana opet oživi od primorske pjesme. Najprije si sagrade kolibicu od trupaca i stupova, a potrebite daske – podškornice, prinesu iz piljenice. Poslije odabere *poglavar* sgodno miesto usred «revira» takozvano «kopište» gdje će paliti ugljen.

Kod ognjišta zabiju dva stupa, pričvrste na nj tanku dasku po kojoj planinkinja tri puta dnevice batom udara pozivajući ugljare k objedu.

Još si sprema lahke saonice, grablje, lopate, a ujedno valja misliti i na vodu, jer je nestašica njezina u onim vapnenim krajevima velika. U dubokoj škrapu ili ponikvi potraže snieg, pokriju ga šušnjem čuvajući ga tako od topline, a kad treba, tope ga uz vatru na daski i piju.

² Ugljenari su i tema različitih književnih žanrova, bilo da se pojavljuju kao neki od likova ili su glavni likovi. Pored Gervaisove pjesme *Ćić*, Ivan Goran Kovačić spominje gorostasnog ugljenara Franinu Brdara i njegovo druženje s čobanom Jačicom Šafranom (*Mrak na svijetlim stazama*). U bajci Vilhelma Hanffa, kao i u filmu Paula Verhovena *Ledeno srce*, mladi ugljenar Peter Mink sklapa «vražji ugovor» s Michaelom kako bi svoje «toplo srce» zamijenio «ledenim» što je uvjet da uđe u «bolje» društvene krugove. Manuel Bandiera napisao je djelo *Dječaci ugljenari*, a i u *Pinokiu* Karla L. Kolodija pojavljuje se ugljenar. Dva se pak ugljenara pojavljuju u lužičkosrpskoj bajci *Neposlušni sin* itd. Postoji i sintagma «ugljenarska nevjera» koja aludira na oprez, lukavstvo i nepovjerenje ugljenara s obzirom na njihov način života.

«Karbonari» su u Italiji u 19. stoljeću bili članovi tajne organizacije koja se borila za ujedinjenje Italije, a pojavili su se u Napuljskoj kraljevini za vrijeme Napoleonskih ratova. Njihove organizacije djelovale su u Francuskoj i Portugalu. U gastronomiji je poznat umak *carbonara*, kao i istoimeno jelo od tjestenine s jajima i slaninom i eventualno s parmezanom koje su pripremali *carbonari umbri*.

Opskrbiv se svim potrebnim, krenu na posao. Na kopištu naslaže najizkusniji ugljar (palir) cjepanice, koji drugi granjem i zemljom pokriju i sada zapale vatru, pri čemu valja paziti, da se cjepanice ne upale već da se samo smude. Ugljen voze u Rieku, Bakar, Kraljevicu, gdje su veliki magazini, a odavle ga krcaju na *traghetima* za Jakin, Chioggiu, Mletke i dalje. Život naših ugljara pun je poezije, kao i znoja, muke i truda. Muče se od uranka do mraka, muče preko noći, a koji spavaju, krše si kosti na tvrdoj zemlji. Danas ih ubija žarko sunce, sutra ledena bura ili ciča studen, oluja, prašina i kiša, nu oni su ipak zadovoljni što im odaje njihova pjesma.

Nikada nisam čuo ugljara da kune, pa ni onda, kada sam ga našao u zategloj kiši, gdje se gušio u gustu dimu. Upitav kojega, kako mu je odgovorio bi: A dobro, gospodine, samo da Bog da zdravlje i palentu!

Svagdaji kruh im je palenta, koju si kadkad zaslade prženom slaninom, a jedu i kupus, krumpir, slani primorski sir, kapulu (luk crljenac), a u blagdan i malo pršuta (šunke). Nađu li u šupljoj bukvi ili *pušini*, puhove, uguše ih dimom i izpeku na ražnjiću.

Na dva panja polože dasku, posjedaju po kladama i ručaju zajedno, osim onih, koji su na kopištu.

Nedeljom i na blagdane silaze u selo da se pomole Bogu. Ranom već zorom oživi planina od djevojačke pjesme. Kasnije dolaze mužkarci, koji poslie mise obračunaju s gospodarom, prime brašno popiju s drugovima čašu vina i opet se vraćaju u visoku planinu do svoje *ugljarice ...*» (Hirc, 1993: 47, 48).

Stotinjak godina kasnije, Josip Lučić Botrin za područje Kastavštine kao uspomenu na dječačko doba zapisuje: «Delat v palerije je nekada bilo štimano, pa su muški z ovega kraja raji šli va goru lego va fabriku, al na neko drugo delo va grade ...

Dobrahno smo se odmaknuli od onega vremena kada je čuda judi z halubajskih sel hodilo va goru palit ugjeve, al krbun. Sako leto su bili va gore, more se reć, od snega do snega, a to j' bilo okol četiri meseci. Ugjeve su delali od dreva ko njin je lugar bulal, a to su bile bukve ke nisu bile za drugo leg za goret. Posečena i na meru spiljena drva slažu va ugjenice ke zgjedaju kot nekakove kupoli, pa se zovu kopi, a ako su manje, onda su mulci. Mesto kade se to dela zvali su kopišće.

Va kopu se hiti oganj ki va njoj tinja, pa se od drv store lagnjice kada se ohladi ugjen. Dreveni, al slatki ugjen je lagak i čist aš nima sumpora i kad zgori ostane malo popela. Ovi ugjen boje topli lego drva, a duperali su gava nekeh obrteh ko ča j' va kovačije, pa i va metalurgije. Teško j' bilo zamislet peglanje prez ugjena, a rabil je i za storit barut. Deca su se već od maleh nog parićevala za paleri, pa su zajeno kad su finili pučku školu šli va goru za hlapci, a kašneje su kot pajdaši delali va kunpanijah. Kunpanije su bile najviše četiri pajdaši, a najstareji je bil kot poslovođa.

Već va aprile mesece kunpanija je šla va goru sneg zagrnut va štrike va ken će palit, al negde blizu, kade najdu najboje mesto za pohranit sneg. To store tako da čuda snega nahitaju na kup i pokriju z debelen vejen. Kad malo zatepli, va vejen se store i črvi, al je voda snežnica sejeno dobra za pit i kuhat. Kad to odbave, gredu doma i čekaju dokla malo stepli.

Va prvoj polovice maja, kada je gora već okopnila od snega gredu posensega, al sakunpak, va goru. Nekada su sobon nosili oruđe, robu i hranu, a kašneje su to vozili furmani za više kunpanij. Muka za palentu i špeh bila j' glavna, a zapravo i jedina hrana va gore, ku su skupno nabavjali i duperali, a se drugo ča j' ki zel bilo j' samo za njega. Prvo delo va gore bilo in je storit kolibu, ku su zvali kućica, va koj će morat živet jenu trećinu leta. Kolibu bi storili od bukvić ke su poslagali jenega na drugega, pokrili s feltron, a na čele kućice su od dasaka storili vrata.

Zajeno na ulaze, blizu vrat, je bilo ognjišće ograjeno s većemi kamiki, a uz bukova bruna al' brvi saki paler za se stori klupu za spat ku su zvali klada. Nad klupun su storili policu na koj je saki držal svoje stvari, ke su mu saki dan rabile (cukar, kafe, žlicu i drugo). Pred kućicun je bilo korito zdubeno od malo debje bukvi, a zgora njega otesane daščice na ke se j' stavjal sneg s kega je vod snežnica tekla va korito.

Ovako je to nekako zgjedalo, kad san jeno leto ob školskih ferijah bil nekuliko dan s kunpanijun na Suhen va koj su bili: Ludve Botrin, Drago Ivanićev, Dolfo Patrijarkov i moj otac ki je bil najstareji, pa je bil kuhar i vodil kumpanijsko delo.

Zmišjan se da mi je ta mića kućica jako lepo zgjedala, al va njoj ni bilo više mesta za storit još jenu klupu za spat, pa san moral ležat na vejen koj bilo nahitano po zemje. Spali smo obučeni, kako je to bilo odvavek va palerije, ma sejeno smo se morali z nečeren pokrit, aš je va šume na preko se morali z nečeren pokrit, aš je va šume na preko tisuće metar visoko, po noće friško i po lete. Va to vreme, skoro na seh kopišćeh okol Suhega, gorele su kopi i mulci s keh se j' rastezal dim, tako da j' sa šuma po njen vonjala. Kad se j' jutro počelo danit, a tu dobu su već si paleri stanjeni, bukvi i jelvi su se kupale va modrikastoj maglice dima. Prvu noć va palerskoj kućice malo san se mrhonjil na trden ležaje i poslišal kako va škuroj noće va šume ni baš se mirno.

Onako sanen čul san da se j' neki po noće stajal, obuval se i z lapešon šal na kopišće kade je gorela kopa. To moraju delat saku noć da ne bi oganj na mesto ugjena od drv storil popel. Ako oni ki obahaja kopu vidi da neč ne gre kako trebe, seh zbudi i redu popraviti ono ča ne vaja. Ako je noć bila mirna, paleri se jutro samo obuju i gredu do korita, zajmu malo vodi i malo ofriškaju obraz i oče... Paleri su za rušnjju, obed i večeru jili samo, palentu golicu, kunpiricu ili polevaču al' cicmaru i pili mrzlu vodu snežnicu. Ako j' pak dažjevno vreme naberu puži s kemi se more popraviti palerski jelovnik.

Kako leto pomalo odhaja, paleri pašće pofinjevat delo va gore, aš bi već za malun Stomorinun moglo zavrnut slabo vreme. Kad su već so ugjeve dali ča, a neč spravili i va svoje konobi, onda poberu i brašku i krbini (nagorjeli ostaci drva) ki će jin dobro prit za na oganj po zime. Ako drugo leto nete palit va toj štrike, pejaju doma i drevo od kućice. Kad bi prišli doma bilo j' dosta brigi kako va kable, al va kablūše ziprat črni prah od ugjeva ki njen je šal malomanj pod kožu.» (Lučić Botrin, 2005.)

Zapisi su ovdje predstavljeni u cjelini kao izvorna svjedočanstva, ne samo zbog činjenice da potvrđuju, u različitim vremenskim razdobljima, ugljenarenje kao važnu gospodarsku djelatnost koja je okupljala cijele obitelji ili organizirane «kumpanije» na tim

područjima, nego i zato što su dragocjen prikaz izuzetno teškog zanimanja, životnih uvjeta i socijalnog statusa.³

Danas su u Gorskom kotaru (od Čabra i Šegina preko Risnjaka do Osojnika i Jadrča kod Vrbovskog), Kastavštini i Halubju (gdje su Marčelji i Viškovo praktično sjeverna gradska naselja Rijeke) i nedalekom području oko Učke, u Ćićariji, rijetki «paleri», i «krbuneri» koji se bave tim mukotrpnim poslom tako da i domaći, mlađi naraštaj, jedva da zna što znači kada neki od *palera* kaže «ren zapalit mulca».

Karbunice, kope i *mulci* (manje kope napravljene od ostataka nekarboniziranih drva) počinju se graditi vertikalno slaganjem drva u krug u dvije ili tri razine na *kopišću* tako da se od kružne osnove prema vrhu svodi u formi stošca. U prvom, donjem redu uglavnom su cjepanice dužine (visine) oko dva metra, u drugom oko metar, a u trećem, na vrhu, oko 30-40 centimetra. Po tako formiranom stošcu visine do tri metra slaže se navlaženo lišće (perje), a i trava. Na to dolazi ugljena prašina (braška) od ranijih paljenja pomiješana s vlažnom zemljom. Na tako složenoj *karbunici* naprave se rupe (*škulje, pipe*) kroz koje će izlaziti dim i u procesu sagorijevanja zatvaraju se od vrha prema dnu. Znak da gornje redove rupa treba zatvarati pojava je gustoga plavog dima, a onda se otvaraju one niže sve dok se proces, koji traje, zavisno od količine drveta (najčešće 20-30 do 60-70 kubika), odnosno veličine karbunice.⁴ (sl. 2.01)

Međutim, na području Ćićarije postoje dvije tradicije paljenja, ovisno o tome pale li se od podnožja ili od vrha «glave», iako se neznatno razlikuju konstrukcijski detalji. Naime, ako se pali od dna, u sredini se ostavlja manji prostor «zgor kojega su tanka drva, a ti prostor izlazi kroz vrata na koja će se zapaliti karbunica. Vrata moraju doći do samega središta». Ako se pak pali od vrha «još dok se dela karbunica napravi se *srce* ... od tankega, dobro suhega driva ... Puštamo otprto na vrhu dok se ne napravi dobar oganj. Onda se od vrha na dno stavljaju drva od deset centimetri. To mi zovemo *bokanje*. *Boka* se tri do četiri dana, a drva se stavljaju tri puta na dan. Nakon toga zapremo vrh; uzmemo en pleh i ga pokrijemo z zemljom.» (Bijažić, 1999: 134-138).

Prvi način potpaljivanja karakterističan je za jugozapadne padine Učke u selima Nova Vas, Šušnjeva, Brdo, Letaj, Brest (Kaljevski), Brgudac, a drugi na sjeveroistoku: Žejane, Mune, Dane, Jelovice, Vodice kao i u Ćićariji graničnom slovenskom području, Brkinima.

³ Prema nekim podacima, paljenje ugljena u ovim krajevima može se datirati u 16. stoljeće, a proizvodnja je dobila zamah osnivanjem željezarskih manufaktura u 17. stoljeću u Čabru i Brodu na Kupi.

Godine 1875. francuski je novinar i putopisac Charles Yriarte na putu po Ćićariji zapisao: «Svi su oni ugljari, žive bez obrazovanja, bez tradicije, bez uspomena; njihove su žene bliže životinjama nego ljudima i osuđene su na najteže poslove. One su te što u mrkloj noći voze putevima svoja duga niska kola ... dok Ćić leži na vrećama ...». Između dva svjetska rata potvrđeno je da su dvije žene «šle prodavat krbun na *Volosko* i prišal je pulicaj, zapisal ih i sudac njen je osudil tri dni pržuna».

⁴ Od kubika drveta (najboljim smatraju bukovo) dobije se 100 kilograma karbuna.

U 19. i prvoj polovici 20. stoljeća ugljenarilo se i u neposrednoj blizini Zagreba, u Samoborskom gorju i na istočnim obroncima Medvednice u području Bistre.⁵

Takav, stari, izvorni način gradnje *karbunica* i *kopa* zadržao se u nekim slučajevima sve do najnovijeg doba u Istri i Gorskotom kotaru (gdje se uz list još pokriva i slamom, paprati, kukurozovinom i piljevinom), a samo rijetko kada ga koriste istočnije gdje je zamijenjen zidanjem od cigle (opeke) kupolastih *vugljenica* i *ugljenara*, *ugljara*.

Tijekom terenskog rada u proljeće 2007. godine nemalo sam bio iznenađen kada sam u Hrvatskom zagorju, na sjevernim obroncima Ivančice, u selima Prigorec i Ivanečka Željeznica, naišao na stare *vuglenice* posve slične ćičarijskim i gorskotomskim. (sl. 2.02)

U tom području *vugleničarstvo* je tijekom 19. i sve do polovice 20. stojeća bilo vrlo rašireno zanimanje. Zapravo je postojala simbiotska povezanost ugljenara talioničara i kovača budući da su u neposrednoj blizini dugo u funkciji bili rudokopi iz kojih je eksploatiran cinkov karbonat i olovna ruda galenit, a u nedalekoj Kuljevčici postojala je talionica cinka što je dalo zamaha takvoj djelatnosti u drugoj polovici 20. stoljeća, a poslove su koordinirali *Societe Anonime Matalurgique Austro-Belge* i *Bečko industrijalno ugljenarsko društvo*.

Nekoliko obitelji sve do danas povremeno zapali *vuglenicu*. I dok su ranijih godina s drvenim *vuglenom* snabdijevali željeznicu i neka varaždinska poduzeća, zatim ciglanu u Gornjem Tužnom, pa čak i metaluršku industriju u Lendavi, danas ga, pakiranog u papirnatim vrećama, prodaju najviše ugostiteljskim objektima u široj okolici. Ponekad čak, tijekom ljetne sezone, uspiju preko nakupaca plasirati i veće količine u neka turistička mjesta u Dalmaciji.

Vuglenica se počinje raditi na kružnoj osnovi tako da se uspravno slažu drva oko četiri *gabrova* (grabova) kolca da bi se onda pokrivala (*grasanje*) lišćem, jelovim granama, ugljenom prašinom, zemljom i «šumskim pijeskom». Najteži je posao kada se gazi, «pešta» ili, kako kažu, «boka se 5-6 puta» tako da se otvori *glava* koja je uslijed spuštanja ugljena meka, a posebno kada se poslije 10-15 dana *štora*. *Štoranje*,

⁵ *Vuglenari* su radili u Gornjoj Bistri, Poljanici i na lokalitetu Markov travnjak. Odnedavno postoji namjera da se to i obilježi izgradnjom makete *vuglenice* u sklopu projekta «Poučna staza» u Parku prirode Medvednica. Jedna «kopa» s malom ugljenarskom kolibom već je postavljena na poučnoj stazi «Leska» u Nacionalnom parku Risnjak, a u sklopu predstavljanja starih obrta i zanimanja na Poklonu na Učkoj (iznad Opatije i Veprincea) od jeseni 2007. improvizira se izgradnja i paljenje manje «karbunice».

Na vrlo raširenu tradiciju bavljenja ugljenarstvom, s tipičnim ugljenicama (njem. *Kohlenmeiler*) formiranim od zemlje, lišća i «braške» u švicarskim, francuskim i bavarskim Alpama, te na području Schwarzwalda, ali i na znatno širim područjima bogatim šumom, od Apenina do Transilvanije, danas podsjećaju razne manifestacije koje se upriličuju u nekim naseljima, regijama i parkovima prirode ili «etnomuzejima na otvorenom» kao što su, na primjer, Neerdar, Kyllburg, Tharandt, Dorchberg, Bad Kohlgrub, Lüsslingen, Hirschberg, Odenwald, Heesenpark, Freilichtmuseum Stübing, Natur Hohe Wald – Niederesteeich, Westfälisches Freilichtmuseum Hagen, Parco Nazionale della Majella itd.

Velike količine bjelogoričnog drveta, a najviše bukovog, osim za ugljenarenje, korištene su i za dobivanje «pepeljike», potaše i za «paljenje vapna». Pepeljika (kalijev karbonat) dobivala se «luženjem», a koristila se kao jedna od glavnih sirovina u proizvodnji stakla sve do sredine 19. stoljeća. Tako su, uz ugljenare, od Gorskotom kotara do Papuka u Slavoniji, šumu iskorištavali i *pepeljičari*.

raskopavanje *vuglenice* i vađenje ugljena obavlja se u ranim jutarnjim satima zalijevanjem vodom i hlađenjem.

Polazeći istočnije, od Sv. Ivana Zeline prema Kalniku, u ljeto iste godine *vuglenice* i brojnije *vugleničare* pronašao sam u Zrinščini, i poneku obitelj u Draškovcu i Zaistini kao i dalje u potkalničkim selima Globočec, Duga Reka, Glogovnica, Stupe, Apatovac, Ludbreški Ivanec.⁶

Vuglenice (ponekad kažu i peći) mahom su zidane do visine oko tri metra. Na razini tla (*podnice*) nalazi se ulaz kroz koji započinje punjenje drvima i koji se zatvara željeznim metalnim vratima kada *vuglenica izgara* i kroz koji se vadi dobijeni ugljen. Na vrhu je *vuglenice* otvor (*grot*) kroz koji se *nameće*, do kraja puni *vuglenica*, i do njega se naslanja drvena konstrukcija, platforma (*trepa*) preko koje se donosi drvo za paljenje.

U donjem dijelu *vuglenice* slažu se veće cjepanice, a prema vrhu tanji komadi promjera do osam centimetara (*priglin* i *runt*), te *gule* – otpad koji se ne da kalati. Pali, *vužga* se od vrha, a tijekom izgaranja rupe *dimnice* zatvaraju se od vrha prema dolje.

Proces izgaranja (*dogarjanja*) u takvim *vuglenicama* u prosjeku traje desetak dana, a onda se hladi 4-5 dana prije nego što se otvori, a ugljen vadi i pakira. (sl. 2.03)

Istočnije od Kalnika, u manjim se količinama drveni ugljen pali još u brdovitim predjelima u okolici Našica i Đakova, a zadnji ugljenari iz svojih *kopa* snabdijevaju ugoštiteljske objekte i vikendaše.

Izuzimajući dijalektalne regionalne posebnosti, zanimljivo je da se u tradicijskoj ugljenarskoj terminologiji na cijelom području gdje se proizvodi(o) drveni ugljen «provlače» pojmovi *k(a)rbini* – nedovoljno ugljenisana drva, *mulci* – manje *kope* od ostataka, *braška* – ugljena prašina, *bokanje* – nametanje, gaženje, dodavanje, dopunjavanje, ponegdje i *kuhanje* kao naziv za proces. U kojoj se to mjeri može povezivati s preuzimanjem i širenjem djelatnosti koja je znatno više bila zastupljena u zapadnim dijelovima, a koliko s migracijama stanovništva, pogotovo iz Gorskog kotara prema istoku.

Danas u Hrvatskoj postoji samo jedan industrijski proizvođač drvenog ugljena. To je “Belišće-d.d.” koje ga radi na bazi suhe destilacije, te pakira i prodaje kao *EKO GRIL BRIKET*. Postoji i nekoliko manjih obrtnika koji koriste zidane peći i uglavnom su

⁶ U većini sela oko Kalnika *vuglenice* su se do unazad 20-30 godina gradile na stari način, a pokrivane su zemljom. Neke su znale biti građene od čak više stotina metara drva i gorile su oko 45-50 dana, a ugljen se vadio i do dva tjedna. Sam je posao bio vrlo naporan i zahtijevao je angažiranje više radnika uz neprekidno dežuranje, održavanje *vuglenice* i opasne intervencije kada su jake kiše prijetile da je razvale ili kada «se preboka i žar pobjegne u stranu» ili ako se *lomi* pri vrhu (*spušta od ramena*), čineći tako veliku rupu u sredini. Sada su rijetke, a novije (peći), koje se mogu višekratno koristiti nekoliko godina zidane su od cigle i omazane, ožbukane *mortom* – smjesom vapna i cementa. Tu tehniku gradnje preuzeli su od nekoliko majstora zidara – ugljeničara iz zapadne Srbije, iz okolice Kosjerića, koji su im prve sagradili sredinom osamdesetih godina prošloga stoljeća. Od tada, na primjer, u Zrinščini članovi brojnih obitelji (Rebek, Posilović, Mojećec, Škuratan) sami grade i održavaju zidane «peći» – *vuglenice*.

Zanimljivo je da su *vugleničari* iz Zagorja početkom 20. stoljeća na današnjem Britanskom trgu u Zagrebu (Ilički trg, poznat kao *Mali plac*) prodavali drveni ugljen i spavali u obližnjoj kući koju su Zagrepčani nazivali «Vuglenarski hotel».

kooperanti nekoga drvoprerađivačkog pogona (na primjer u Križevcima). Slične ugljenare još uvijek rade u Garešnici i Buzetu.

Činjenica je da ugljenari, kojima je ta djelatnost bila tradicija kroz više naraštaja, bez obzira na neke prilagodbe i unapređenja u tehnici gradnje ugljenara, «odbrojavaju zadnje dane». Preostali lokaliteti na kojima se još uvijek pali drveni ugljen na tradicijski način zapravo korespondiraju sa suvremenošću tek kao toposi lokalnog imaginarija.

Literatura

Bijažić, M (1999) *Istarski narodni običaji i stari zanati*, Pula, 234-238.

Gržinčić Tomačin, J. *Zaselak Gumance* (www.klana.net; 6. 9. 2007.)

Hirc, D. (1993) *Gorski kotar – slike, opisi i putopis* (Risnjak i Mrzla vodica), 1898, pretisak, Rijeka

Lučić Botrin, J. (2005) *Palenta va gore*, Glasnik općine Viškovo, 46, prosinac

Malnar, Ž. *Šegine* (www.delnice-dekanat.com/zanimljivosti_segine.htm; 12. 7. 2006.)

Marijanović, D. *Žežnice, Slobodna Dalmacija*, 5. 12. 2004.

Pleše, V. (2004) *Kako se nekad ugljenarilo, Hrvatske šume*, br. 96, prosinac

2.01

2.02

2.03

2.04

2.05

2.06

2.07

2.08